

COĞRAFIYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNƏ MÜASİR YANAŞMALAR - İNTEQRATİV EKSKURSIYALAR

Vüsalə Sadıqova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kollecin müəllimi

vusala.sadqova@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-4740-4673>

(050) 785 41 11

Xülasə. Məqalədə geodeziya- kartoqrafiya elminin əsası olan coğrafiya fənninin tədrisində müasir yanaşmalardan biri olan integrativ ekskursiyalardan bəhs olunur. Qeyd olunur ki, bu sahə üzrə gələcək mütəxəssislərin kosmik informasiya əsasında tədqiqatçılıq bacarıqları, baza təcrübələri elmi-təcrübi tədqiqatların çöl ekspedisiyaları təşkil etməklə yerüstü vizual metodlarla həyata keçirilməsi prosesində formalaşır.

İnteqrativ ekskursiyaların asan və tez öyrənmə üsullarından biri olmaqla yanaşı, təhsil səviyyəsinin və pillələrinin hər mərhələsində təşkil edilə bilməsinin mümkünlüyü qeyd olunur. Fənlərin inteqrativ tədris olunması ekskursiyaların da inteqrativ şəkildə təşkilinə təkan verir. Məqalədə inteqrativ ekskursiyaların fəndaxili, fənlərarası, fənnüstü, o cümlədən digər qeyri-standart dərslər formaları ilə inteqrasiya imkanları konkret nümunələrlə izah olunur. Bu yanaşma keyfiyyətli təhsil əldə etməyin səmərəliliyi ilə yanaşı, fənn müəllimlərinin əməkdaşlığına da şərait yaradır.

Açar sözlər: interaktiv ekskursiya, qeyri-standart dərslər, praktik dərslər, məzmun xətti, təhsil pilləsinin dövlət standartları

Müasir elmi tədqiqatların əksəriyyətinin kosmik informasiya əsasında yerinə yetirilir. Bu inkişaf innovativ texnologiyalara yiyələnmə bilən kadrlar hazırlığı qarşısında yeni tələblər qoyur. Geodeziyanın və kartoqrafiyanın öyrənilməsinin bünövrəsi ümumtəhsil məktəblərindən başlanır və kolleclər də daxil olmaqla ali məktəb proqramları ilə davam edir. Bu mənada coğrafiya fənni bir sıra elmlərin bünövrəsi hesab olunur. Təhsilin davamlı inkişafı, öyrənilənlərin təcrübədə tətbiqi isə fənlərin inteqrativ şəkildə öyrənilməsi biliklərə yiyələnməyin səmərəli yollarından biridir. Geodeziya- kartoqrafiya elminin əsası olan coğrafiya fənninin innovativ metodlarla tədrisi bu sahə üzrə gələcək mütəxəssislərin baza biliklərinin bünövrəsini təşkil edir. Başqa sözlə, bir çox elmi tədqiqatların kosmik informasiya əsasında yerinə yetirilməsi bacarıqları baza təcrübələri elmi-təcrübi tədqiqatların çöl ekspedisiyaları təşkil etməklə yerüstü vizual metodlarla həyata keçirilməsi prosesində formalaşır. Müasir dövrün tələbatına uyğun kadr yetişdirmək, elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyətini və kəmiyyətini artırmaq təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə tədris fənlərinə yeni yanaşmaların tətbiqi aktuallaşdırır.

Təhsildə keyfiyyət hər zaman aktual məsələ kimi təhsilə maraqlı tərəflərin diqqət mərkəzinə olmuşdur. Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi "Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nın 9-cu maddəsində əks olunmuşdur. Bu sənədin 9.1. bəndində deyilir: "Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi ölkədə qəbul olunan dövlət təhsil və peşə standartları əsasında beynəlxalq və ümumavropa təhsil sisteminin prinsiplərinə uyğunlaşdırılaraq təhsil pillələri üzrə müvafiq keyfiyyət göstəriciləri sisteminə (təhsil proqramları, abituriyentlərin hazırlıq səviyyəsi, maddi-texniki baza, infrastruktur, informasiya resursları, təhsilverənlərin peşəkarlığı və elmi-pedaqoji səviyyəsi, mütərəqqi tədris texnologiyaları və s.) uyğun olaraq müəyyən edilir ("Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 iyun 2009). Keyfiyyətli təhsilin əldə olunması

məqsədi hər dövrün inkişaf tələblərinə uyğun olan təhsil texnologiyalarının, fənlərin tədrisində yeni metodların, üslların, yanaşmaların tətbiqi tələbini qoyur. “Keyfiyyət nədir?” sualına tədqiqatçı Əsədova İ.M. “Umimtəhsil məktəblərinin idarə olunmasında özünüauditdən istifadə” kitabında belə cavab verir: “Keyfiyyət, gözləmələri aşmaq, davamlı inkişafın bir ifadəsi, dinamik bir anlayışdır. Təhsildə keyfiyyət - öyrənənlərə verilən bilik, bacarıq və dəyərlərin müvafiq dövlət standartlarına və cəmiyyətin tələbatına uyğunluğu kimi başa düşülür”. (Əsədova İ.M., 2016). Bu o deməkdir ki, müasir dövr təhsil sahəsində də yeni yanaşmalar, modernləşmə mütləqdir.

Öyrənənlərə az vaxt ərzində daha çox bilik və bacarıqlar aşılamaq, onların mövzuları asan və əhatəli qavranılmasına müvəffəq olmaq müəllim peşəkarlığının göstəricisidir. Təhsilalanlara daha keyfiyyətli təhsil vermək, öyrədilən mövzuların yadda qalmasını, biliklərin bacarıq və vərdislərə çevrilməsini, o cümlədən təcrübədə tətbiq edə bilməsini təmin etmək təhsilverənlərin əsas hədəflərindən biridir. Öyrənməyi öyrətməyin daha səmərəli metod və üsullarının axtarışı nəticəsində pedaqoji heyət beynəlxalq və ölkəmiqyaslı sınınilmış təcrübələrin tətbiqinə nail olmuşdur. Standart dərslərin laborator məşğələlər, praktik dərslər, didaktik oyunlar, ekskursiyalar və s. kimi qeyri-standart dərslərlə növbələşdirilməsi ənənəvi dərslər formalarında artıq özünü doğrultmuşdur, lakin yeni cəmiyyətdə böyüyən təhsilalanları köhnə metod və üsullarla öyrətməyə cəhd etmək effektiv nəticə vermədiyi üçün ənənəvi təlimə yeni yanaşmalar, modern dəyişikliklər mütləqdir. Müasir təhsil yanaşmalarından biri də ənənəvi ekskursiyaların bir növü olan integrativ ekskursiyalardır.

“İnteqrativ ekskursiya nədir?” sualına cavab verməzdən əvvəl “inteqrasiya nədir?” sualını cavablandırmaq lazım gəlir.

Tədris fənlərinin inteqrasiyası təhsil islahatının əsas prinsiplərindən biri olub, şəxsiyyətyönümlü mahiyyət kəsb edir. Yeni nəslin şəxsiyyət kimi formalaşdırılması integrativ bilik və bacarıqlara söykənən dəyərlərin mənimsənilməsini tələb edir. “Təlimdə inteqrasiyanın nəticəsi təhsilalanın təfəkkürünün inkişafında özünü göstərir. O, tədris-idrak fəaliyyətinin səmərəliliyində, sistemləşdirilməsində, eləcə də mədəni savadlılığın mənimsədilməsində təzahür edir” (Əhmədov A., Abbasov Ə., 2013)

Təhsil proqramlarında (kurikulumlarda) fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya xüsusi diqqət yetirilmiş, məzmun, strategiya və qiymətləndirməyə dair hissələri arasında bağlılıq yaradılmış, fənlər üzrə uyğun gələn nəticələrin əlaqələliyi əks olunmuşdur. “Təhsil proqramlarının

(kurikulumların) məzmununda fənlərarası və fəndaxili integrasiyanın nəzərə alınması, təhsil standartlarının əlaqələliyi baxımından onların konkret olaraq göstərilməsi və təsdiq olunaraq istifadəyə verilməsi, ilk növbədə, bu integrasiyanın ciddiliyinə dəlalət edir və onun yerinə yetirilməsini şərtləndirir” (Əhmədov A., Abbasov Ə., 2013).

İnteqrativ ekskursiya qeyri-standart dərs forması olub, təbii əlaqələr şəraitində ümumiləşmiş biliklərin verilməsi üçün yaradılan əlverişli şəraitdir. İnteqrativ ekskursiyalar ali məktəblərdən başlayaraq, kolleclər də daxil olmaqla, bütün təhsil pillələrində və səviyyələrində, təşkil eləcə də əskər fənlərin tədrisi prosesində tətbiq oluna bilər. İnteqrativ ekskursiyaların dərs üçün nəzərdə tutulan əyani vasitələrin təbii şəraitdə müşahidə edilə bilməsinə, bilik və bacarıqların praktik işlərə tətbiqinə, təhsilalanların fəaliyyətinin daha çox aktivliyinə yaradılan şəraitidir.

Təhsil müəssisələrinin bütün təhsil pillələrində və müəyyən təhsil səviyyələrində tədris fənləri sırasında coğrafiya əsas fənlərdən biridir. Coğrafiya fənninin tədrisi prosesində inteqrativ ekskursiyaların təşkili daha vacibdir və tətbiqi imkanları genişdir. Coğrafiya fənninin tədrisi prosesində inteqrativ ekskursiyaların çoxxəşəlidir:

Fəndaxili inteqrativ ekskursiya yalnız coğrafiya fənnindən olan mövzulara həsr olunan mövzulararası əlaqələndirmədir. Məsələn, yeni mövzu kimi yarğanlar haqqında məlumatın mənimsədilməsi məqsədi ilə təşkil olunan ekskursiya zamanı yarğanın müşahidə olunması prosesində diqqəti torpaq qatlarının müşahidəsinə yönəldilir. Bu zaman təhsilalanlar yerin qatlarını əyani və təbii şəraitdə müşahidə edir. Bunula da yerin quruluşu haqqında öyrənilənlər təkrarlanmış olur.

Fənlərarası inteqrativ ekskursiya təşkil edilərkən müxtəlif fənnlərə aid, bir-birini tamamlayan mövzular planlaşdırılır və nəzərdə tutulan digər fənlərdən öyrənilən mövzuların coğrafiya dərslərində öyrəndilənlərlə əlaqəli şəkildə tədrisinə xidmət edir. Məsələn, coğrafiya dərslərində müəyyən bir tarixi əraziyə ekskursiya bir tərəfdən bu ərazinin coğrafiyası və iqlimi haqqında məlumatların zənginləşməsinə xidmət edərsə, digər tərəfdən, bu ərazinin tarixi, burada baş verən hadisə və proseslərin tarixi, oranın tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatların mənimsənilməsi və keçilənlərin ümumiləşdirilməsinə nail olunur.

Coğrafiyadan inteqrativ ekskursiyaya aid başqa bir misala nəzər salaq: çayın eni, orta dərinliyi, orta axın sürəti, en kəsiyinin sahəsi və su sərfini hesablanma, en kəsiyinin profilinin tərtibi və s. Bu hesablama prosesi riyaziyyatla coğrafiya fənlərinin inteqrativliyini təmin edir. Çayda yaşayan canlıları, çayın ətrafında və içərisində olan bitkiləri daha

yaxından müşahidə etmək, onlara toxunmaq biologiya fənninə, çayın və ya yerləşdiyi ərazinin tarixi və s. haqqında məlumatlar yenə də tarix fənninə integrasiya imkanı yaradır. Beləliklə, coğrafiya dərsinin inteqrativ ekskursiya formasında təşkili digər fənn müəllimlərinin də bu dərəcə cəlb olunmasına şərait yaradır, bir dərəcə iki və daha çox fənnin proqram materialları mənimsənilmiş, təkrarlanılmış olur. Demək, inteqrativ ekskursiyalar müəyyən mövzunun tam şəkildə qavranılmasına, hərtərəfli öyrənilməsinə, məlumatın yaddaşda uzun müddət qalmasına xidmət edir.

Fənlərarası inteqrativ ekskursiyaların təşkili zamanı tədris olunan fənlərin integrasiya imkanları nəzərə alınmalıdır. Məsələn, coğrafiya, riyaziyyat, tarix, biologiya fənlərinin vəhdətindən ibarət inteqrativ ekskursiyanın təşkilində bu fənn müəllimlərinin sıx əməkdaşlığı mütləqdir. Onlar tədris proqramına uyğun mövzu seçimi edirlər. Mövzu müəyyən bəhs üzrə ümumiləşdirici dərslərdə mövzulararası inteqrativlik nəzərdə tutulmaqla yanaşı, fənlərarası integrasiyanın da yaradılması planlaşdırılır. Hər müəllimin öz ekskursiya planı olsa da, ekskursiyanın inteqrativliyini reallaşdırmaq üçün onlar ortaq plan da hazırlayırlar.

Fənüstü inteqrativ ekskursiya tədris fənlərinin proqramına daxil olmayan sahələrə aid məlumatların aşılmasıdır. Başqa sözlə, tədris edilən mövzuların məzmunu ilə proqram materialından kənar məlumatların məzmunu sintez edilir. Məsələn, ekskursiya məqsədi ilə seçilmiş ərazinin etnologiyası, etnoqrafiyası, mədəniyyəti, tarixi şəxsiyyətləri, bu ərazi haqqında yaranan əfsanə və rəvayətlər və s. kimi məlumatların verilməsidir.

İnteqrativ ekskursiyanın integrasiya imkanlarından biri də **dərs formalarının** integrasiyasıdır. Dərsin məqsədindən asılı olaraq inteqrativ ekskursiyaların təşkili zamanı dərs canlı müşahidə və izahatlarla yekunlaşdırılmır, həm də seçilən obyektlərdə **praktik işlər** də yerinə yetirilir. Deməli, bu prosesdə mövzulararası integrasiya ilə yanaşı, dərs formalarının da inteqrativliyi tətbiq olunur. Belə ki, ekskursiya dərslərinin müəyyən mərhələsində praktik işlər də yerinə yetirilir. Öyrənən bir tərəfdən əvvəllər öyrəndiyi mövzunu yeni öyrənəcəyi mövzu ilə inteqrativliyi şəraitində oxuduqları və öyrəndiklərini, nəzəri biliklərini xatırlamaqla müəyyən hadisə və prosesləri təbii şəraitdə müşahidə edir, təbii əyani vəsaitlə yaxından təmasda olur, imkan daxilində ona toxunur. Digər tərəfdən, dərsin müəyyən bir mərhələsində praktik məşğələ təşkil etmək fürsəti əldə edir.

İntegrativ ekskursiyaların **üfiqi və şaquli** olmaqla iki istiqamətdə aparılması nəzərdə tutulur. **Üfiqi integrasiya** məzmun xətləri üzrə aparılır. Təhsil standartlarının təhsil pillələri üzrə əlaqələndirilməsi isə **şaquli integrasiyadır**.

Coğrafiya dərslərində integrativ ekskursiyalar **iqtisadi və fiziki coğrafiyanın** tədrisi nəzərə alınmaqla iki istiqamətdə aparılır:

İqtisadi coğrafiyanın tədrisi prosesində təşkil olunan integrativ ekskursiyalar. Tədris integrativ ekskursiyaları təhsil pillələrinin dövlət standartları və proqramda (kurikulumlarında) əksini tapmış, ekskursiyanın vaxtı və yeri proqram üzrə müəyyən edilmiş qeyri-standart dərslərdir və. Xüsusi istehsalat müəssisələri, fabriklər, zavodlar, elektrik stansiyaları, limanlar, fermalar kimi obyektlərə yönələn olunan ekskursiyaların keçirilməsi məcburidir.

Fiziki coğrafiyanın öyrənilməsi məqsədi ilə təşkil olunan integrativ ekskursiyalar. Təbiətə, yerli landşaftları öyrənilməsinə həsr olunan ekskursiyalar məcburi deyil. Bu, müəllimin təşəbbüsü ilə müəyyən bir mövzunun mənimsədilməsi və ya bəhsin, fəslin ümumiləşdirilməsi məqsədi ilə təşkil olunur.

İntegrativ ekskursiyaların təşkil olunması hazırlıq mərhələsi ilə başlanır:

- Arzuolunmaz vəziyyətləri proqnozlaşdıraraq, qabaqlayıcı tədbirlər planının hazırlanması;
- keçirilən materialların təkrar edilməsi və yeni mövzunun mənimsədilməsi üçün sualların seçilməsi;
- yeni mövzunun "kəşf edilməsi" məqsədli yeni təsəvvürlərin yaradılması;
- tədqiqat obyektini seçməsi və onun hər tərəfli öyrənilməsi;
- tədqiqat obyektinin integrativliyini təmin etmək məqsədli planın tərtibi;
- fənlərarası integrativliyin təmini üçün fənn müəllimlərinin ekskursiyaya cəlb olunması;
- ekskursiyanın marşrutunun hazırlanması;
- məsafələrdən və obyektin miqdarına uyğun olaraq dayanacaq nöqtələrin müəyyən edilməsi;
- integrativ ekskursiyanın keçirilməsi planını tərtib edilməsi;
- obyektlərin qısa məzmununu və görəcək işləri müəyyənləşdirilməsi;
- qeydlərin aparılması fotoların çəkilməsi və digər işlər göstərilir.

Hər hansı bir istehsalata ekskursiya təşkil edilirsə, müəllim ekskursiyaya hazırlıq dövründə şəxsən həmin müəssisəyə gedib istehsa-

latin texnoloji prinsipləri və prosesləri ilə tanış olur, rəhbər işçilərlə danışır, ekskursiya vaxtını müəyyən edir.

“İnteqrativ ekskursiyaların təşkili hardan maliyyələşməlidir?” sualına “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planının 5-ci istiqamətinə (“Təhsilin dayanıqlı və müxtəlif mənbələrdən maliyyələşdirilməsinin yeni mexanizminin yaradılması) əsaslanaraq cavab vermək olar.

Nəticə. Təcrübələrə əsaslanaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, inteqrativ ekskursiyalar ənənəvi ekskursiya dərslərinin modern formalarından biridir. Dərslərin bu qeyri-standart forması təhsilin bütün pillələrində və səviyyələrində təşkil oluna bilər. Təhsilalanlara biliklərin asan və təz mənimsənilməsi ilə yanaşı, praktik olaraq tətbiq edilməsi ilə biliklərin bacarıq və vərdislərə çevrilməsinə, o cümlədən, dörd öyrənmə üslundan: vizual, taktil, kinestetik və auditiv hər birindən istifadə etməyə şərait yaradır. İntarqativ ekskursiyalar çoxşaxəliliyi ilə keçirilən mövzuların təkrarlanmasına, fərqli mövzuların bir-biri ilə əlaqələndirilməsinə, həmçinin digər fənlərdən öyrəndiklərinin tətbiqinə və möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Bütün bunlarla yanaşı, inteqrativ ekskursiyalar coğrafiya müəlliminin digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlığını təmin edir.

Məqalənin aktuallığı. Cəmiyyətin tələbinə adekvat cavab verə bilən tədqiqatçılar və yeniliyi tətbiq edə biləcək mütəxəssisləri yetişdirmək təhsildə keyfiyyət məsələsini aktuallaşdırır. Bu isə hər dövrün inkişaf tələblərinə uyğun olan təhsil texnologiyalarının, fənlərin tədrisində yeni metodların, üslların, yanaşmaların tətbiqi tələbini qoyur. İnteqrativ ekskursiya bu qəbildən olan qeyri-standart dərs forması olub, geodeziya- kartoqrafiya elminin əsasını təşkil edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Geodeziya- kartoqrafiya sahəsi üzrə gələcək mütəxəssislərin kosmik informasiya əsasında tədqiqatçılıq bacarıqları, baza təcrübələri elmi-təcrübi tədqiqatların çöl ekspedisiyaları təşkil etməklə yerüstü vizual metodlarla həyata keçirilməsi prosesində formalaşır. Bu məqsədlə təşkil olunmuş inteqrativ ekskursiyalar ənənəvi ekskursiya dərslərinin modern formasıdır. Ənənəvi dərslərə yeni yanaşmalar bu dərs formasında əksini tapmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. İnteqrativ ekskursiya Mülkiyyət növündən asılılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinin hər bir pilləsində və səviyyəsində hər birində tətbiq oluna bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 24 oktyabr 2013-cü il tarixli 13 nömrəli Sərəncamla təsdiq edilmişdir / Azərbaycan müəllimi, - Bakı, - 2013, 25 oktyabr, – s. 2.
2. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı. 19 yanvar 2015-ci il tarixli 995 nömrəli Sərəncamla təsdiq edilmişdir / Azərbaycan müəllimi, - Bakı, - 2015, 21 yanvar, - s. 3.
3. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 iyun 2009-cu ildə qəbul edilmişdir // Təhsil xəbərləri, – 2009, № 6, – s. 15-35
4. Əhmədov A. Abbasov Ə. (2013) Ümumi təhsildə integrasiya: müasir yanaşmalar /Azərbaycan müəllimi, - 10 may, - S.- 7.
5. Əsədova İ.M. (2016) Umimtəhsil məktəblərinin idarə olunmasında özünüauditdən istifadə. Bakı, Hacıoğlu MMC, 87səh.
6. Məmmədov Q.Ş., Əhmədova İ.H. Geoqrafiya və kartoqrafiyanın əsasları (2011), -Bakı, -Nafto-press, 646 səh.

MODERN APPROACHES TO TEACHING GEOGRAPHY - INTEGRATIVE EXCURSIONSORCHI

Vusala Sadygova

Summary. The article talks about integrative excursions, which are one of the modern approaches in teaching geography, which is the basis of the science of geodesy-cartography. It is noted that the research skills and basic experience of the future experts in this field are formed in the process of carrying out scientific-experimental research with ground visual methods by organizing field expeditions.

In addition to being one of the easy and quick learning methods, integrative excursions can be organized at every level of education. The integrated teaching of subjects encourages the organization of excursions in an integrated way. In the article, the possibilities of integration of integrative excursions with intra-subject, interdisciplinary, extra-subject, as well as other non-standard forms of teaching are explained with specific examples. This approach, in addition to the efficiency of obtaining quality education, also creates conditions for the cooperation of subject teachers.

Keywords: interactive tour, non-standard lessons, practical work, content line, state standards of educational level.